
ARCHIEVEN OP VASTE GROND?

De "definitieve" inventarissen van het oud archief van Gent (1896) en Leuven (1929-1938) als instrumenten van archivistische vernieuwing

Timo VAN HAVERE

Praktijkassistent, KU Leuven

Timo Van Havere won in 2014 de ABD-BVD-Prijs voor zijn scriptie *De droom van een archivaris: een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930*, die hij maakte voor het behalen van de Master na Master in de archivistiek aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Dit werk bouwde voort op de eindverhandeling die de auteur maakte in het kader van zijn opleiding geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven (KU Leuven). Timo Van Havere bezit dus een grondige kennis van het archiefwezen in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. In dit artikel diept hij twee specifieke voorbeelden van toegangen uit.

Timo Van Havere a reçu le prix ABD-BVD 2014 pour sa thèse intitulée *De droom van een archivaris: een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930*, présentée en vue de l'obtention du Master complémentaire en archivistique à la Vrije Universiteit Brussel (VUB). Ce travail constitue une prolongation du travail de fin d'études réalisé par l'auteur dans le cadre de sa formation en histoire à la Katholieke Universiteit Leuven (KU Leuven). Timo Van Havere possède une connaissance approfondie du monde des archives du dix-neuvième et du début du vingtième siècle. Dans cet article, il étudie plus en détail deux exemples d'accès.

*"Hebt ge in 't begin verwarring dáer gevonden,
Welhaest verscheen er orde door uw vlyt.
Dank zy dan u! gy hebt op vaste gronden,
De archievenzael gevestigd voor altyd!"¹*

▪ In 1896 verscheen de *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général* van Victor Vander Haeghen. Joseph Cuvelier gaf dan weer zijn *Inventaire des archives de la ville de Louvain* uit tussen 1929 en 1938, in vier delen. Allebei zijn deze werken nog in gebruik. Betekent dit dat in de ancien-régime archieven van Gent en Leuven een "definitieve" orde heerst? Dit artikel buigt zich over deze vraag. Na een problematisering van het ordebegrip en een korte geschiedenis van de stadsarchieven van Leuven en Gent in de negentiende eeuw, worden de toegangen van Cuvelier en Vander Haeghen met elkaar vergeleken. Allebei tonen ze de werking van een vernieuwende archivistiek, die internationaal vastgelegd in de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* van S. Muller Fz., J.A. Feith en R. Fruin Th. Az. uit 1898.

▪ En 1896 parut l'*Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général*, de la plume de Victor Vander Haeghen. Joseph Cuvelier, de son côté, édita son *Inventaire des archives de la ville de Louvain* entre 1929 et 1938, en quatre volumes. Ces deux ouvrages sont toujours utilisés. Faut-il dès lors conclure qu'un ordre "définitif" a été instauré dans ces deux archives d'Ancien Régime de Gand et de Louvain? Cet article se penche sur cette question. Après une problématisation de la notion d'"ordre" et une brève histoire des archives de la ville de Louvain et de Gand au XIXe siècle, il s'agira de comparer les descriptions de Cuvelier et Vander Haeghen. Ces deux travaux montrent le fonctionnement d'une archivistique novatrice, dont S. Muller Fz., J.A. Feith et R. Fruin Th. Az. ont exposé les principes sur un plan international dans leur *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* (1898).

In 1998 vierde de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* van S. Muller Fz., J.A. Feith en R. Fruin Th. Az. haar honderdste verjaardag². Naar aanleiding van dat eeuwfeest verscheen een heruitgave van het boek, samen met enkele bijdragen die de totstandkoming en de invloed van de *Handleiding* belichtten³. Het werk staat immers niet alleen, maar maakt deel uit van de grote vernieuwing die het archiefwezen wereldwijd omstreeks 1900 realiseerde. In 1910 werd bijvoorbeeld in Brussel het eerste internationale congres van archivarissen en bibliothecarissen georganiseerd⁴. Een van de leden van het organiserend comité was Victor Vander Haeghen, stadsarchivaris van Gent van 1882 tot zijn over-

lijden in 1917⁵. Vander Haeghen had zijn kunnen al bewezen: in 1896 was zijn vernieuwende *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général* verschenen⁶. Deze toegang tot het oud archief van de stad Gent is nog steeds in gebruik.

Een centraal figuur in de archivistische vernieuwing in België was Joseph Cuvelier, die Algemeen Rijksarchivaris was van 1913 tot 1935. Cuvelier was nauw betrokken bij de organisatie van het Congres van 1910. Datzelfde jaar verscheen ook de vertaling naar het Frans van de *Handleiding*, die hij samen met Henri Stein opstelde⁷. Ook Cuvelier inventariseerde het archief van een

ancien-régimestadsbestuur. Vanaf 1907 ordende hij het stadsarchief van Leuven, dat in 1929-1938 leidde tot een uitgegeven inventaris in vier delen; dit is nog steeds de toegang tot dat archief⁸. In wat volgt, wordt de *Inventaire des archives de la ville de Louvain* vergeleken met de *Inventaire des archives de la ville de Gand*. De gelijkenissen en de verschillen tussen deze twee "definitieve" werkstukken tonen namelijk de werking van een vernieuwende archivaliek, vanaf het einde van de negentiende eeuw.

"Definitieve" orde in het archief

Tot in de twintigste eeuw waren geïnventariseerde archieven zeldzaam. In 1905 beschikten amper honderd van de 2618 Belgische gemeenten over een gedrukte inventaris van hun archief⁹. Elders bestond er – in het beste geval – een onuitgegeven recente toegang, maar talloze archieven waren helemaal niet ontsloten of dienden doorzocht te worden met behulp van overzichten uit het ancien régime. "*Une armoire fermée, sans clef,*" omschreef Frans De Potter hen¹⁰. Onder diverse impulsen ging deze kast uiteindelijk open. De Gemeentewet van 1836 wees de archiefzorg toe aan het college van burgemeester en schepenen, die ervoor moesten zorgen het archief werd geïnventariseerd¹¹. Historici wensten ondertussen almaar meer gebruik te maken van archief bij het voeren van onderzoek¹². Ten slotte ontstond er ook een voortdurend evoluerende groep van actieve archivalisten, die het archief op steeds andere wijzen wilden beheren.

Vershillende van deze archivalisten propageerden actief vernieuwing in het archief, door zich af te zetten tegen hun voorgangers. Het archief dat volgens die voorganger geklasseerd was, werd dan plotsklaps weer als in volledige wanorde voorgesteld. In Aat was Tespesius Dubiecki er vóór 1844 bijvoorbeeld in geslaagd het stadsarchief in 555 dagen te inventariseren, maar twintig jaar later klonk het dat hij "*sans soins et sans exactitude*" had gewerkt, zodat helemaal opnieuw moest worden begonnen¹³. "Orde" is duidelijk een relatief begrip¹⁴. Tezelfdertijd was het archief in de negentiende eeuw in volle expansie. Nog tot in de achttiende eeuw werd met de term "archief" enkel een oorkondenschat bedoeld¹⁵. Later werden alle stukken die een overheid voortbracht, beschouwd als haar archief. En daar stopte het niet. Talloze archivalisten voerden een actief aanwinstenbeleid. Niet alleen archiefstukken, maar ook manuscripten, boeken en zelfs objecten werden door hen toegevoegd aan het "archief"¹⁶. Onherroepelijk zorgden deze uitbreidingen ervoor dat ook de wanorde uitgebreider leek. Het gekoesterde vooruitzicht op de

"voltooiing" van het archiefwerk kwam onder druk te staan. Wie zou namelijk in staat zijn om een "definitieve" orde te ontdekken in alle chaos?

De stadsarchieven van Gent en Leuven in de negentiende eeuw

Zowel Gent als Leuven gaan er prat op dat zij een rijk stedelijk archief bezitten. Al sinds de middeleeuwen zijn deze archieven immers niet meer door brand of ander onheil getroffen. Door deze voorspoedige geschiedenis waren de stadsbesturen aan het einde van de achttiende eeuw wel met een omvangrijk aantal stukken opgezadeld. Zij konden niet allemaal op evenveel zorg en aandacht rekenen. Wat nog bruikbaar was voor de werking van de stad, werd door de band genomen goed bewaard; wat zijn nut had verloren kwam terecht in overvolle lokalen en op zolders.

Deze situatie veranderde eerder in Gent dan in Leuven. In 1817 werd pasbenoemd stadssecretaris François Hye-Schoutheer belast met het archiefbeheer. Twee jaar later werd al een aanbesteding uitgeschreven "*tot het maeken van dry nieuwe zaelen voor stads-archiven*"¹⁷. De inrichting van deze depots was afgerond in 1821. De volgende tien jaar werden ze gevuld met archief. Dat was het werk van Charles Parmentier, die vanaf 1825 of 1826 in het archief werkte en na het overlijden van Hye in 1831 stadsarchivaris werd. Het werk dat hij verrichte, kende in 1835 resultaat, met de uitgave van een *Notice sur le dépôt des archives de Gand*. De inhoud van het oud archief van het Gentse stadsbestuur was daarmee voor de eerste keer (summier) ontsloten. De structuur ging nog grotendeels terug op de achttiende-eeuwse toestand, toen het door diverse de diverse afdelingen van het stadsbestuur gevormde archief op verschillende plaatsen in het stadhuis werd bewaard.

In 1827 werden ook in Leuven plannen gemaakt om het archief te inventariseren, maar deze kenden geen uitvoering¹⁸. Frédéric de Reiffenberg bracht in 1829 in de Koninklijke Academie wel een *Notice sur les archives de la ville de Louvain*, maar hij besprak daarin slechts enkele topstukken¹⁹. Pas vanaf 1841 werd het archief onder handen genomen. Dat jaar werd de inrichting van een nieuw archiefdepot afgerond en werd "chef des bureaux" Joseph Thiry belast met het archiefbeheer²⁰. Ook Thiry kon nog gedeeltelijk teruggrijpen naar een ancien-régime ordening, meer bepaald naar het werk van pensionaris Arnold Cuypers uit de zeventiende eeuw. Cuypers had onder meer de stedelijke oorkonden schat geordend en gekopieerd in registers. De eeuwen daarna bleven de charters daardoor onaangevoerd. Thiry hoefde ze slechts in nieuwe dozen te

steken, om hun bewaring te verzekeren²¹. Onder-tussen zocht Thiry op zolder naar de bundels die Cuypers had samengesteld met de losse stukken die hij belangrijk achtte. In het nieuwe archieflo-kaal kregen ze weer hun oude volgorde.

Voor de "archives reliées" – oftewel de registers – stelde Thiry wel een nieuwe inventaris op. Al in het jaarverslag van de stad over 1843 kon hij daar een overzicht van opnemen. Hoewel meteen ook werd gewaarschuwd dat het maar om een "classification provisoire" ging, blijkt uit deze publicatie dat de Leuvense archivaris het verlan-gen koesterde het archief zo snel mogelijk te ontsluiten²². Met als voornaamste opdeling het onderscheid tussen oorkonden, losse stukken en registers, was het primaire ordeningsprincipe daarbij de materiële vorm. Dit was deels het resultaat van het eerdere werk van Cuypers, maar ook een praktijk die in de negentiende eeuw best populair was²³.

Van 1845 tot 1849 verscheen de inventaris van de registers in de jaarverslagen van het Leuven-se stadsbestuur, waarna in 1850 nogmaals het volledige werkstuk werd opgenomen. Daardoor kende het wel enige verspreiding, maar toch wordt duidelijk dat het Gentse stadsbestuur en zijn archivaris grotere ambities koesterden. In 1842 besloot de gemeenteraad aldaar immers een *Inventaire analytique des chartres et documents appartenant aux archives de la ville de Gand* uit te geven, waarna tussen 1849 en 1867 vier afleveringen verschenen. Het was de eerste inventaris in België die op kosten van een stads-bestuur werd uitgegeven²⁴. Ook in andere steden werden daarna gelijkaardige publicatieprojecten opgezet, die in omvang de Gentse inventaris zouden overvleugelen. Leuven bleef evenwel achter. Vanaf januari 1853 werkte Edward Van Even daar nochtans als nieuwe kracht in het archief. Een van zijn taken was het samenstellen van een "inventaire chronologique et analytique des chartes et diplômes sur parchemin, reposant aux archives communales". In 1855 verscheen een eerste deel hiervan in het stedelijk jaarver-slag. Van Even voltooide de inventaris in 1868. Slechts na lang aandringen van de provinciegou-verneur liet de stad ten slotte in 1873 vijftig exemplaren drukken als zelfstandige publicatie²⁵.

Het Leuvense voorbehoud was geen uitzonde-ring. Een inventaris publiceren kostte immers geld, zodat niet alle besturen daar bereid toe waren. Niettemin stelde de Franse historicus Léon Laborde in 1849 vast dat in de belangrij-kste archieven van België druk werd gewerkt aan de ontsluiting van het materiaal²⁶. En inderdaad, hoewel archivariissen als Van Even – zeker naar huidige normen – weinig inspanningen leverden om hun archief toegankelijk te maken, doorzoch-ten ze de stukken onder hun beheer wel nauw-

gezet. Met behulp van hun vondsten leverden ze impressionante publicaties over het stedelijk verleden af, die in zekere zin ook de inhoud van het stadsarchief ontsloten²⁷. Kortom, in het mid-den van de negentiende eeuw leek het werkelijk vooruit te gaan in de Belgische archieven. Het is bijgevolg niet echt verbazend dat Van Duyse al in 1855 trots kon verkondigen dat in het stadsar-chief van Gent "presque tous les documents que renferme ce vaste dépôt, ont obtenu une place définitive"²⁸. Toen Victor Vander Haeghen deze woorden enkele decennia later las, plaatste hij in de marge twee vraagtekens. Deze twee archiva-rissen werkten dan ook – zoals zal blijken – in een veranderd archief.

Ook Edmond De Busscher, die Prudens Van Duy-se in 1860 opvolgde, vond de orde van zijn voor-ganger niet meer toereikend. In 1876 schreef de archivaris namelijk in het jaarverslag:

*"Lorsque de nouveaux locaux, pourront être mis à la disposition des archives, une classification provisoire des documents anciens de notre dé-pôt: manuscrits, registres et pièces éparses, d'un si grand intérêt pour l'histoire politique, admini-strative et monumentale de la ville de Gand, sera entreprise, simultanément avec leur translation dans les salles appropriées ad hoc, ce qui facili-tera le classement méthodique et la confection d'un Inventaire définitif."*²⁹

Hoewel De Busscher ondertussen meer dan zeventig jaar oud was, wenste hij (opnieuw) een "definitieve" ontsluiting van het stadsarchief tot stand te brengen. De materiële vorm van de stukken had daarbij blijkbaar het primaire orde-ningsprincipe moeten zijn. Om zijn grootse plan-nen te realiseren was evenwel veel plaats nodig. Aangezien De Busschers vraag naar meer loka-len onbeantwoord bleef, kwam hij daardoor niet toe aan een herordening. Victor Vander Haeghen zou daar echter wel in slagen, op een heel eigen, nieuwe manier.

Een gelijkaardig streven naar orde valt in het stadsarchief van Leuven te herkennen. Bij het overlijden van Edward Van Even in 1905 was dat verlangen kennelijk gerealiseerd. Het schepen-college oordeelde immers dat het ordenen van het oud archief – "qui avait été la raison d'être de la création de la place d'archiviste et qui constituait la principale et peut-on dire unique occupation de feu M. Ed. Van Even" – intussen was afgerond. Daarom werd de post van stadsar-chivaris afgeschaft³⁰. Deze verrassende beslis-sing werd twee jaar later al weer bijgestuurd. Aan Joseph Cuvelier werd toen de vraag gericht of hij de "archives reliées" en de bundels van Cuypers wilde herinventariseren. Met dezelfde stukken was ook Joseph Thiry het archiefwerk begonnen,

haast zeventig jaar eerder. Al snel werd besloten dat Cuvelier het hele stadsarchief zou ontsluiten, in zijn vrije tijd³¹. Het werk zou daardoor erg lang duren, maar bracht uiteindelijk wel een "definitieve" orde.

De "definitieve" inventaris van Victor Vander Haeghen

Meteen na zijn aanstelling in 1882 startte Victor Vander Haeghen met het ordenen van het oud archief van de stad Gent. Zijn werkwijze verschilde grondig van de manier waarop Edmond De Busscher te werk had willen gaan. Volgens de nieuwe archivaris konden de stukken uit het archief namelijk worden opgedeeld in 536 reeksen, die registers, bundels en losse stukken tezamen zouden bevatten. Op amper twee jaar tijd waren deze reeksen grotendeels samengesteld; zij vormen nog steeds de voornaamste ordening van het archief. De volgende vijf jaar werkten Vander Haeghen en zijn personeel aan het ordenen en beschrijven van de stukken binnen de diverse reeksen, die nog werden aangevuld met talloze archiefstukken, aangetroffen op de zolder van het stadhuis. Het resultaat van hun inventarisatie werd in 1890 overgeschreven in acht grote registers, onder de titel *Archives de la ville de Gand. Inventaires et classements généraux faits pendant les années 1882-1889, sous la direction de l'Archiviste*³². Deze handgeschreven toegang is werkelijk de "definitieve" inventaris van het Gentse ancien-régime archief.

In 1896 rolde de zogenaamde *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général* van de persen. Deze uitgave was gebaseerd op de acht registers, maar het ging niet meer om een volledige inventaris, maar slechts om een "catalogue". Elke reeks werd er immers maar beknopt in beschreven, zonder opgave van alle archiefstukken. Bovendien staat niet enkel het archief dat wordt bewaard in het Gentse stadsarchief, erin vermeld, maar ook stukken uit andere Gentse instellingen die als een "aanvulling" zouden kunnen dienen³³. De "catalogue" is tegenwoordig bijgevolg nog het best te vergelijken met een archiefgids of een archievenoverzicht. Hoe dan ook is het duidelijk dat het gaat om een opmerkelijk werkstuk, dat het resultaat vormt van enkele keuzes die door de archivaris werden gemaakt.

Allereerst hield Vander Haeghen er een nieuwe mening op na over de samenstelling van de collectie van het archief. Van de jaren 1830 tot de jaren 1860 hadden de stadsarchivarissen via aankoop, schenking of ruil niet enkel archiefstukken toegevoegd aan hun collectie, maar ook manuscripten en zelfs objecten. Archivarissen als Prudens Van Duyse beschouwden het blijkbaar

als hun taak om niet alleen de stukken die de stedelijke overheid had voortgebracht te bewaren, maar ook restanten van het stedelijk verleden in al zijn facetten³⁴. Deze vergaande verlangens werden geleidelijk bijgestuurd. Zo werden in 1864 de objecten uit het archief overgemaakt aan het stedelijk Historisch Museum, dat tezelfdertijd een verzameling archiefstukken afstond. Victor Vander Haeghen ging evenwel nog verder in het afbakenen van het stedelijk archief. Hij oordeelde dat allerhande stukken beter thuis hoorden in de stads- en universiteitsbibliotheek. Zo werden in 1885 53 kronieken over Gent en Vlaanderen overgemaakt aan die instelling. Zij waren de decennia daarvoor door het stadsarchief verzameld³⁵. Het stadsarchief had veel geld gestoken in het opbouwen van deze verzameling, maar dit was een keuze van de stadsarchivarissen geweest. Vander Haeghen besliste daarentegen dat ze geen plaats meer had in zijn archief, een opvatting die later ook door Muller, Feith en Fruin werd gedeeld³⁶.

Nadat Vander Haeghen ervoor had gezorgd dat zijn depots enkel nog archiefstukken bevatten, maakte hij een onderscheid tussen "archives communales proprement dites" en "archives de particuliers et documents d'autres villes". Onder "stedelijk archief" rekende hij niet alleen de stukken die het ancien-régime stadsbestuur had gecreëerd, maar bijvoorbeeld ook de archieven van de Gentse ambachten, die het stadsarchief doorheen de negentiende eeuw had weten te verwerven. De "niet-stedelijke archieven" bestonden dan weer voornamelijk uit familiearchieven (de "Familiestukken") en het "fonds Vreemde Steden". Stukken met betrekking tot respectievelijk Gentse personen en families en plaatsen buiten Gent werden in deze categorieën ondergebracht. Een uitbreiding ervan was niet wenselijk. Privéarchief werd dan ook niet meer verworven³⁷. Wat de Vreemde Steden betrof, had Vander Haeghen het liefst de stukken eruit geruild met de gemeenten waarover ze handelden³⁸. Tot een ruil kwam het – zover bekend – echter nooit.

Of Vander Haeghen juist handelde bij het afscheiden van "niet-stedelijk archief", staat open voor discussie. Een ambacht was bijvoorbeeld weldegelijk een zelfstandige archiefvormer. In de "catalogue" werd dan wel nauwgezet het onderscheid gemaakt tussen stukken over een ambacht uit het stedelijk archief en stukken afkomstig uit het ambachtsarchief, toch zouden zij geen deel mogen uitmaken van de "archives communales proprement dites". Daarentegen komt een omvangrijk deel van de Familiestukken en de Vreemde Steden voort uit de werking van de Gentse schepensbank, die private archieven kon consigner. Zij kunnen daardoor als deel van het stedelijk archief worden beschouwd³⁹.

Dat geldt weliswaar niet voor andere stukken uit deze groep, die door het stadsarchief waren verworven in de negentiende eeuw. Men mag echter niet vergeten dat ook aan het "echte" archief van de stad via aankoop, schenking of ruil talloze stukken werden toegevoegd. Soms hadden ze daar inderdaad ooit deel van uitgemaakt, maar vaak ging het om volledig nieuwe aanvullingen.

Welk doel had Vander Haeghen voor ogen met al deze beslissingen? Het "stedelijk archief" was – op de wijze dat Vander Haeghen het voorstelde – niet meer het geheel van archiefbescheiden die door het stadsbestuur van Gent waren ontvangen of opgemaakt. Nee, het archief werd een soort van encyclopedie met onuitgegeven, authentiek bronmateriaal over het Gentse verleden. Vander Haeghen wenste namelijk dat een onderzoeker snel de informatie over een bepaald thema zou kunnen vinden. Hij bouwde daarom het archief op rond acht grote thema's, eerder dan voort te gaan op de structuur van de oude stedelijke administratie of haar functies. Terwijl in de *Notice sur le dépôt des archives de Gand* uit 1835 sprake was van onderdelen als "Trésorerie. Comptes" of "Différents tribunaux des échevins de la Keure" dragen de diverse delen van Vander Haeghen titels als "Justice" of "Travaux". Muller, Feith en Fruin wezen later een dergelijke indeling af. Hoewel ze toegaven dat dit het erg gemakkelijk maakte om onderwerpsmatig te zoeken, konden de auteurs van de *Handleiding* het niet goedkeuren dat een systeem "vreemd aan het archief en zijne inrichting" werd geïntroduceerd⁴⁰. Door Vander Haeghens beslissing raakte de band met de ancien-régime ordening van het archief immers zoek.

Een gevolg van de thematische gerichtheid was het streven naar een "volledig" archief. Het stadsarchief stond dan ook – zoals aangehaald – open voor uitbreiding. In 1891 opende Vander Haeghen bijvoorbeeld de jacht op gebuurtearchieven. Een gebuurte was het laagste niveau van het Gentse stadsbestuur, dat op wijkniveau enige taken had met betrekking tot orde en veiligheid⁴¹. Hoewel deze wijkraden aan het einde van het ancien régime waren afgeschaft, waren ze al snel weer opgericht, zodat hun archief veelal nog in privébezit was. Aangezien dergelijke stukken niettemin tot het stadsarchief behoorden, trachtte Vander Haeghen ze toe te voegen aan zijn collectie. Een onderscheid tussen oud en nieuw régime werd daarbij door hem niet gemaakt. Bijgevolg dateren de recentste stukken uit het fonds van de gebuurtearchieven uit de jaren 1930. Ook in enkele andere reeksen uit het zogenaamd oud archief van Gent treft men trouwens dermate jonge stukken aan.

Tot slot wilde Vander Haeghen het stedelijk archief ook intern vervolledigen, door het toevoegen van verwijzingen naar andere relevante "lemma's". Uit reeks 533 "Stedewerken" blijkt dit maar al te goed. Al in 1893 werd aangekondigd dat deze reeks – die ontstond door stukken uit verschillende periodes samen te voegen tot een alfabetisch geordende verzameling van 360 trefwoorden – "pourra être successivement augmentée de renseignements empruntés aux comptes généraux et de renvois à d'autres séries"⁴². Met de archieven van de gebuurten gebeurde hetzelfde. Nog in het jaarverslag van 1924 valt te lezen dat dit fonds werd vervolledigd "door verscheidene uittreksels der "Jaerregisters"⁴³. Deze voorbeelden tonen hoezeer de wens leefde een "volledig" archief te creëren, dat vooral onderwerpsmatig stevig in elkaar zat. Dergelijke verlangens kregen in de *Handleiding* van Muller, Feith en Fruin geen plaats meer. "Niet het onderwerp van een stuk, maar zijne bestemming moet beslissen over de plaats, die het in het archief moet innemen," klonk het daar onder meer⁴⁴. De thematische ordening van het oud archief van Gent en zijn "catalogue méthodique général" waren blijkbaar uitingen van een archivalistiek die kort daarop uit de gratie zou vallen. Dit plaatst hen in een heel ander licht.

De "definitieve" inventaris van Joseph Cuvelier

Het samenstellen van de *Inventaire des archives de la ville de Louvain* was een werk van lange adem. Niet enkel omdat Joseph Cuvelier er enkel in zijn vrije tijd aan kon werken, maar ook door diverse tegenslagen – in de eerste plaats de Eerste Wereldoorlog – duurde het tot in 1929 alvorens het eerste deel verscheen, na meer dan twintig jaar werk. Cuvelier sprak toen de hoop uit volledig klaar te raken in 1932⁴⁵. Uiteindelijk duurde het tot 1938 alvorens het vierde en laatste deel verscheen, dat volledig gewijd was aan een inleiding op de inventaris. Het verschil met de "catalogue méthodique général" van Victor Vander Haeghen is erg groot: daarin werd slechts een "Préface" van drie pagina's opgenomen. In zijn inleiding beschrijft Cuvelier op erg transparante wijze zijn manier van werken. Daarbij schuwt hij de kritiek op zijn voorganger Edward Van Even niet. Bij leven was Van Even veelvuldig gevierd, maar volgens Cuvelier verdiende hij heel wat minder lof voor zijn archivalistisch werk⁴⁶.

In tegenstelling tot de Gentse "catalogue", is de *Inventaire des archives de la ville de Louvain* wel zonder meer een inventaris, waarin 12.131 archiefstukken afzonderlijk staan beschreven. Joseph Cuvelier had daarbij niet dezelfde vrijheid

als Vander Haeghen om het archief eerst duidelijker af te bakenen. Hij ontsloot alle archiefstukken die hij aantrof in het Leuvense archiefdepot, weliswaar aangevuld met een grote hoop materiaal die hij op de stadhuiszolder vond⁴⁷. Een van de gevolgen daarvan is dat in het Leuvense stadsarchief nog steeds 49 "*chroniques et mémoires concernant l'histoire de la ville*" berusten, waaronder zich bijvoorbeeld ook stukken bevinden die deel uitmaken van het privéarchief van Van Even.

Cuvelier deelde het stadsarchief – gelijkaardig aan Vander Haeghen – op in stedelijk archief (uit het ancien régime, de Franse en de Nederlandse tijd) en "*documents sans rapport apparent avec les archives de Louvain*". Die laatste groep behandelde hij echter met meer voorbehoud dan zijn Gentse collega. "*Sans rapport apparent*" klonk het immers, "*parce qu'il n'est pas impossible qu'un certain nombre de ces documents aient des rapports indirects avec les archives de Louvain, sans qu'il ait été possible, jusqu'à présent, de les découvrir*"⁴⁸. Nr. 11989 uit de inventaris was bijvoorbeeld een omslag met stukken over onder meer Brussel, Mechelen en Gosselies uit de zestiende tot de achttiende eeuw. Het is – weliswaar veel minder omvangrijk – de Leuvense variant van de Gentse Vreemde Steden. Cuvelier sprak met betrekking tot dergelijke stukken ook wel de hoop uit dat ze op een dag "*leur véritable destination*" zouden vinden, maar in tegenstelling tot Vander Haeghen had hij daarbij voornamelijk een plaats in het Leuvense archief zelf in gedachten⁴⁹. De verklaring hiervoor is eenvoudig: vanuit zijn keuze voor een thematische ordening oordeelde Vander Haeghen dat een stuk over bijvoorbeeld Doornik, best in die stad werd bewaard; volgens Cuvelier diende daarentegen de archiefvormer geïdentificeerd te worden.

Dit ordenen naar archiefvormer blijkt ook duidelijk uit de derde groep die Cuvelier in het stadsarchief onderscheidde: de "*archives déposées*". Met die term verwees hij naar de archieven van ambachten en genootschappen uit het ancien régime, van verenigingen die gesticht werden na 1789 en de registers van de burgerlijke stand, die weliswaar nog steeds door deze dienst werden bewaard⁵⁰. Binnen het eigenlijke stedelijke archief onderscheidde de archivaris ook nog verschillende archiefvormers, zoals de meier, de tolkamer en de schepenenbank⁵¹. Zelfs Arnold Cuypers had in de zeventiende eeuw al delen van het archief geordend zonder oog te hebben voor deze diverse afdelingen van het Leuvense stadsarchief⁵². In de mate van het mogelijke probeerde Cuvelier het archief toch weer op te delen naar archiefvormer. Om daarbij ook het werk van Cuypers te kunnen behouden, koppelde hij de intellectuele orde – zoals deze in zijn inventaris

wordt gepresenteerd – los van de plaats die de stukken kregen in het depot. Op papier kwamen alle stukken die bijvoorbeeld door de stadsontvanger waren gevormd weer samen, maar in het archiefdepot bleven de bundels van Cuypers bewaard, in hun oude volgorde⁵³.

Betekent dit dat de inventaris van Joseph Cuvelier de oude orde van het stedelijk archief herstelde? Het antwoord op deze vraag dient om twee redenen negatief te zijn. Allereerst moest Cuvelier tot zijn spijt vaststellen dat hij allerhande stukken geen plaats kon geven, omdat hun context volledig onbekend was. In 1853 was bijvoorbeeld een catalogus opgesteld van een verzameling van losse kaarten en plannen, die eigenlijk veelal deel dienden uit te maken van een of ander dossier⁵⁴. Cuvelier trachtte al deze stukken weer op hun juiste plaats in te voegen, maar dit lukte niet altijd. In het stadsarchief bleef daardoor een reeks "*Cartes et plans*" bestaan⁵⁵. Ook diverse delen familiearchief, die grotendeels ooit deel waren geweest van procesdossiers, moesten door hun onduidelijke herkomst apart bewaard blijven⁵⁶. De beheersgeschiedenis van het archief maakte het bijgevolg onmogelijk tot een volledig "juist" geordend archief te komen.

De geschiedenis van het stadsarchief leerde de archivaris ook nog iets anders: "*On voit qu'il n'y eut jamais, sous l'ancien régime, un classement déterminé et stable des archives de la ville*"⁵⁷. Uit de *Handleiding* leerde Cuvelier dat hij de "oorspronkelijke organisatie van het archief" moest respecteren, maar hij trof geen dergelijke structuur aan⁵⁸. Daarom probeerde hij met zijn ordening zo dicht als mogelijk aan te sluiten bij de werking van het Leuvense stadsbestuur, weliswaar – zoals aangehaald – met behoud van Cuypers' ordening⁵⁹. De archivaris besepte zelf echter maar al te goed dat verschillende stukken die hij op een bepaalde plaats had ondergebracht, even goed ook elders zouden kunnen thuishoren. "*En l'espèce, il faut se laisser guider par les considérations d'ordre pratique et chercher à satisfaire avant tout les intérêts du chercheur,*" verdedigde hij zich⁶⁰. Hij toonde zich daarmee inschikkelijker dan Muller, Feith en Fruin, die verklaarden dat een archivaris in de eerste plaats rekening diende te houden met "*archivalische eischen*" en pas daarna met "*de belangen van historische onderzoekingen*"⁶¹. Met zijn erg uitgebreide inleiding wilde Cuvelier zijn gemaakte keuzes verdedigen. Net omdat hij op dermate transparante wijze rekenschap gaf van zijn methodes, is duidelijk dat hij erg wetenschappelijk te werk ging. Cuvelier lijkt zich maar al te bewust te zijn geweest van de invloed die archivarissen uitoefenen op de betekenis van archief, door het verwerven, selecteren, ordenen en beschrijven van archiefstukken⁶².

Niettemin moet een zeker pragmatisme Joseph Cuvelier ook niet vreemd zijn geweest. Heeft één stuk uit de "*documents sans rapport apparent avec les archives de Louvain*" intussen zijn ware bestemming gevonden? Waarschijnlijk niet. De archivaris verklaarde bovendien zelf dat hij in 1907 de opdracht had gekregen een "*inventaire définitif*" op te stellen⁶³. Hij gaf dan wel te kennen dat de keuzes die hij maakte, openstaan voor discussie en contestatie, maar het is onduidelijk hoe dat dan zou moeten gebeuren. Eerder bleek al dat het stadsbestuur van Leuven reeds in 1905 oordeelde dat er een "definitieve" orde heerste in zijn archief. De archiefwetenschappelijke wensen van Cuvelier waren de Leuvense overheid bijgevolg ongetwijfeld volledig vreemd. Pas in 1948 werd er weer werkelijk een archivaris belast met het beheer van oud archief⁶⁴. Het archiefwerk kon dus toen pas worden verdergezet.

Conclusie

Een oordeel vellen over de verdiensten van de inventarissen die Victor Vander Haeghen en Joseph Cuvelier gaat dit artikel te buiten. Sylvie De Smet deed dat bijvoorbeeld wel, in haar onderzoek naar de rechtspraak door de schepenen van de Keure in de achttiende eeuw. Zij stelde vast dat Vander Haeghen diverse fouten maakte bij het opdelen in subrubrieken en dat er in de ordening van de reeksen geen enkele logica te vinden valt. Ook de omschrijving die van bepaalde stukken werd gegeven, schoot volgens haar tekort⁶⁵. Ongetwijfeld kunnen nog talloze andere opmerkingen worden gemaakt. Is het daarom misschien tijd om weer op zoek te gaan naar een nieuwe "definitieve" orde? Wat is eigenlijk de houdbaarheidsdatum van onze inventarissen, toegangen en catalogussen?

Vander Haeghen en Cuvelier lieten ongetwijfeld een rijke erfenis na. Generaties archiefbezoekers hebben intussen dankbaar gebruik gemaakt van hun werk. Kunnen hun inventarissen toch intussen als verouderd worden bestempeld en vervangen worden door nieuwe toegangen? Of zou een eventuele herordening en hernummering van het archief enkel tot chaos en onduidelijkheid bij de onderzoekers leiden? Die mening waren in

1983 in ieder geval de heruitgevers van de "catalogue méthodique général" toegedaan. De "catalogue" werd toen een "archiefgids", maar er werd wel geoordeeld dat het "*ondoenbaar en ook niet wenselijk*" was tot fundamentele wijzigingen over te gaan⁶⁶. Gezien de wijze waarop Victor Vander Haeghen het archief ordende – gecombineerd met de erg povere inleiding – lijkt het echter nodig om de vaste grond waarop het archief werd gebouwd, in vraag te stellen. Zowel archiefbeheerder als –bezoeker heeft er baat bij dat allereerste problemen worden geïdentificeerd, zelfs als een oplossing vervolgens niet gemakkelijk of zelfs onmogelijk te realiseren valt.

De Gentse en Leuvense inventarissen tonen allebei de werking van een moderne archivistiek. Zij zijn modern, want ze ontsluiten immers de inhoud van een archief en niet de stukken zelf, zoals de negentiende-eeuwse *Inventaires analytiques* dat deden. Het zijn slechts toegangen tot het archief – "*un poteau indicateur*", "*een wegwijzer*", ... – waarmee men een archiefbezoek kon voorbereiden⁶⁷. De verschillen tussen de twee werken zijn niettemin groot. Allereerst is de "catalogue" van Vander Haeghen eigenlijk geen inventaris. De werkelijke inventaris van het oud archief bleef immers onuitgegeven. De stukken staan erin geordend naar onderwerp, terwijl Cuvelier er later voor koos om het Leuvense archief op te delen naar archiefvormer. Toch vallen al verschillende van de ideeën uit de *Handleiding* van Muller, Feith en Fruin te herkennen in de Gentse "catalogue". Zij kwamen dan ook niet plots uit de lucht gevallen in 1898. "*Het is principieel verkeerd een archief aan te vullen*," schreef de *Handleiding* echter voor⁶⁸. Daar dacht Vander Haeghen met zijn thematisch stedelijk archief nog helemaal anders over. Hoewel Cuvelier maar vijftien jaar jonger was dan zijn Gentse collega, werkten ze duidelijk op een ingrijpend veranderde manier in het archief.

Timo Van Havere

KU Leuven – onderzoeksgroep
Cultuurgeschiedenis vanaf 1750
Blijde Inkomststraat 21 bus 3307
3000 Leuven
Timo.VanHavere@kuleuven.be

Augustus 2014

Noten

- 1 Mechelen, Stedelijke Erfgoedbibliotheek, M 4137: *Hulde aen den wel-edelen heer Peter-Jozef Van Doren, archivist der stad Mechelen, by zyne benoeming tot ridder der Leopoldsorde, en het gastmael hem door de ambtenaren van het gemeente bestuur, aangeboden, op 21 december 1862.*
- 2 Dit artikel is gedeeltelijk gebaseerd op *De droom van een archivaris. Een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930* (Master na Master in de Archivistiek, 2013). Een herwerking hiervan zal verschijnen in de Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Ik wil Gustaaf Janssens en Pieter-Jan Lachaert bedanken voor hun begeleiding. Voor het Leuvense luik maakte ik gebruik van *"In Tempels onzer Vaderlandsche Geschiedenis". De Belgische stadsarchieven en hun archivariissen in de negentiende eeuw* (Master in de Geschiedenis, 2012). Jo Tollebeek en Pieter Huistra ben ik daarom ook dankbaar. Ten slotte richt ik graag nog een woord van dank aan Astrid Venturuzzo en Brecht Polspoel.
- 3 Horsman, P.J.; Ketelaar, F.C.J.; Thomassen, T.H.P.M. *Tekst en context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898*. KVAN en Uitgeverij Verloren, 1998. ISBN 90-6550-039-1.
- 4 Horsman, Peter. Topics Most Suitable for Discussion: the 1910 Brussels International Congress for Archivists and Librarians. In Van Engen, H. et al (ed.). *Archives without Borders. Proceeding of the International Congress in The Hague, August 30-31, 2010*. VVBAD, 2012, p. 57-64.
- 5 Cuvelier, Joseph; Stainier, Louis (ed.). *Congrès de Bruxelles 1910. Actes*. Commission permanent des Congrès internationaux des archivistes et des bibliothécaires, 1912, p. XIII.
- 6 Vander Haeghen, Victor. *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général*. Imprimerie C. Annot-Braeckman, Ad. Hoste succ^r, 1896.
- 7 Muller Fz., S.; Feith, J.A.; Fruin Th.Az., R. *Manuel pour le classement et la description des archives*. Cuvelier Jos.; Stein, Henri (vert.). A. De Jager, 1910.
- 8 Cuvelier, Joseph. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*. Impr. Van Grunderbeeck, 1929-1938.
- 9 Cuvelier, Joseph; Pirenne, Henri. Les petites archives. *Revue des bibliothèques et archives de Belgique*, 1905, vol. 3, p. 198.
- 10 De Potter, Fr. *Petite cartulaire de Gand*. Typographie S. Leliaert, A. Siffer & Cie, 1885, p. 6.
- 11 Wiliquet, Camille. *La loi communale du 30 mars 1836 et les lois modificatives. Commentaire pratique*. 4de uitgave. Dovillée, Georges; Pastur, Paul (ed.). Imprimerie centrale des communes, 1926, p. 367.
- 12 Cf. Huistra, Pieter; Paul, Herman; Tollebeek, Jo (ed.). *Historians in the Archive. Changing Historiographical Practices in the Nineteenth Century*. History of the Human Sciences, oktober 2013, vol. 26, nr. 4.
- 13 Dupont, Adrien. Un archiviste méconnu à la ville d'Ath: Leopold Joseph Gobain (1793-1870), portraits des 50 premières années des Archives de la ville d'Ath (1837-1887). *Bulletin du Cercle royal d'Histoire et d'Archéologie d'Ath et de la Région*, 2001, vol. 34, p. 332-335.
- 14 Cf. Moore, Lara Jennifer. *Restoring Order. The Ecole des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820-1870*. Litwin Books, 2008. ISBN 978-0-9778617-9-8.
- 15 Panitch, Judith M. Liberty, Equality, Posterity? Some Archival Lessons from the Case of the French Revolution. *The American Archivist*, 1996, vol. 59, p. 33.
- 16 Van Havere, Timo. Archivarissen aan het werk. De geschiedenis van het stadsarchief van Gent tussen 1817 en 1925 in Belgisch perspectief. *Meta*, 2014, vol. 90, nr. 5, p. 21.
- 17 Gent, Stadsarchief, Modern Archief, F/12: affiche met "Aenbesteding op vermindering. Der te doene werken en levering tot het maeken van dry nieuwe zaelen voor stads-archiven ten stadhuyze van Gend", 1819.
- 18 Gachard, L.P. *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique. Tome troisième*. Louis Hauman et Comp^e, 1835, p. 179-182.
- 19 Baron de Reiffenberg. *Notice sur les archives de la ville de Louvain*. M. Hayez, imprimeur de l'Académie royale, 1830.

- 20 Leuven, Stadsarchief, Modern Archief, nr. 50001 (1-25-02): verslag over de organisatie van het archief, [ca. 1850]; Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 37-38.
- 21 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 38.
- 22 *Rapport sur l'administration et la situation des affaires de la ville de Louvain, fait au Conseil communal, le 23 décembre 1843, par le Collège des Bourgmestres et Échevins*. Chez Vanlinthout et Vandenzande, imprimeurs-libraires de l'Université, s.d., p. 24.
- 23 Van Havere, Timo. *De droom van een archivaris. Een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930*. Vrije Universiteit Brussel, 2013. Masterproef: Master na Master in de Archivistiek: Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer, p. 93.
- 24 Van Havere. Archivarissen aan het werk, p. 20-21.
- 25 Van Havere, Timo. Edward Van Even en zijn voorgangers. Het stadsarchief van Leuven in het midden van de negentiende eeuw. *Salsa!.doc. Nieuwsbrief van de Vrienden van het Leuvens Stadsarchief*, 2013, vol. 9, nr. 3, p. 4-6.
- 26 Comte de Laborde. *Les ducs de Bourgogne. Études sur les lettres, les arts et l'industrie pendant le XVe siècle et plus particulièrement dans les Pays-Bas et le duché de Bourgogne. Seconde partie. Tome I. Preuves*. Plon Frères, éditeurs, 1849, p. XCI.
- 27 Ceunen, Marika. Van Even als stadsarchivaris en zijn opvolgers. 150 jaar Leuvense archiefzorg. In *Edward Van Even en zijn tijd*. Ethnologia Flandrica: jaarboek van de Leuvense vereniging voor volkskunde, vol. 16. Leuvense Vereniging voor Volkskunde, 2000, p. 21; Van Havere. Archivarissen aan het werk, p. 22.
- 28 Gent, Stadsarchief, Modern Archief, AR/2013/251: jaarverslag van 1855, p. 14.
- 29 Gent, Stadsarchief, Modern Archief, AR/2013/251: jaarverslag van 1876, p. 8.
- 30 Leuven, Stadsarchief, Modern Archief, nr. 271: beslissing van het schepencollege van Leuven, 27 maart 1905.
- 31 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 40-41.
- 32 Gent, Stadsarchief, Oud Archief, reeks 97, nr. 85. De registers werden later overgeschreven. Een fotokopie van dit afschrift staat opgesteld in de leeszaal van het stadsarchief.
- 33 Vander Haeghen. *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général*, p. 5.
- 34 Cf. noot 24.
- 35 Van Havere. *De droom van een archivaris*, p. 200-201.
- 36 Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 67 en 109-112.
- 37 Van Havere. *De droom van een archivaris*, p. 155.
- 38 Vander Haeghen. *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général*, p. 251.
- 39 Heins, Maurice. *Gand. Sa vie et ses institutions. Tome I*, Maison d'Éditions et d'Impressions Anc^t Ad. Hoste, S.A., 1912-1915, p. 378; cf. Doesselaere, Elien. What's in a name? Een onderzoek naar de context van de Antwerpse Insolvente Boedelkamer. *Meta*, 2012, vol. 88, nr. 4, p. 8-13.
- 40 Muller Fz., S.; Feith, J.A.; Fruin Th.Az., R. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*. 2de uitgave. Erven B. van der Kamp, 1920, p. 30-31.
- 41 Decavele, Johan; Vannieuwenhuysse, Johan. *Stadsarchief van Gent. Archiefgids. Deel I. Oud Archief*. Stadsbestuur. Dienst voor Culturele Zaken, 1983, p. 80.
- 42 Gent, Stadsarchief, Modern Archief, AR/2013/251: jaarverslag van 1893, p. 22.
- 43 *Stad Gent. Archieven. Verslag over het dienstjaar 1924. Ville de Gand. Archives. Rapport sur l'exercice 1924*. Stad Gent, 1926, p. 4.
- 44 Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 45.

- 45 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, I, "Avant-propos".
- 46 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 39.
- 47 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 41.
- 48 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, III, p. 130 noot 1.
- 49 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 68.
- 50 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, III, p. 123. Over de ambachtsarchieven schreef Cuvelier: "Les archives constituées par les métiers eux-mêmes] furent de tout temps la propriété exclusive des métiers, chacun en ce qui le concernait." (Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 66).
- 51 Cuvelier wijdde zijn *Introduction* grotendeels aan een bespreking van deze diverse archiefvormers.
- 52 Cf. Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 23.
- 53 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 43.
- 54 *Rapport sur l'administration et la situation des affaires de la ville de Louvain, fait au Conseil communal, le 3 Octobre 1853, par le Collégé des Bourgmestre et Echevins*. Typographie de Vanlinthout et Cie, p. 11.
- 55 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, II, p. 308 noot 1.
- 56 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, II, p. 312 noot 1.
- 57 Cf. noot 53.
- 58 Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 88.
- 59 Cuvelier volgde wel § 28 van de *Handleiding* na, dat stelde dat een archivaris losse stukken best kan groeperen "om de verschillende serieën, deelen, liassen en bundels" die het archief omvat. (Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 56.).
- 60 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 64.
- 61 Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 40.
- 62 Cf. Cook, Terry. What is Past is Prologue: a History of Archival Ideas since 1898, and the Future Paradigm shift. *Archivaria*, 1997, vol. 43, p. 45-46; Lachaert, Pieter-Jan. Archiefbeheer in een kleine Vlaamse stad tussen 1828 en 1942. De casus Oudenaarde. *Bibliotheek- & archiefgids*, 2010, vol. 86, nr. 6, p. 17.
- 63 Cuvelier. *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, IV, p. 40.
- 64 Ceunen. Van Even als stadsarchivaris en zijn opvolgers, p. 26.
- 65 De Smet, Sylvie. *De burgerlijke rechtspraak voor de Gentse schepenbank van de Keure in de 18de eeuw: rechtspleging, archiefvorming en ontsluitingsmogelijkheden*. Vrije Universiteit Brussel, 2000. Verhandeling: gespecialiseerde opleiding Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer, p. 46.
- 66 Decavele; Vannieuwenhuysse. *Stadsarchief van Gent. Archiefgids*, p. 5.
- 67 Cuvelier; Pirenne. Les petites archives, p. 212; Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 68.
- 68 Muller; Feith; Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, p. 108.